

Pietro Ingrao

AZ 1956. ÉVI FORDULAT ÉS A SZOCIALIZMUSBA VEZETŐ OLASZ ÚT ELMÚLT HÚSZ ESZTENDEJE

— 20 év telt el a VIII. pártkongresszus óta*, a „fordulat kongresszusának”, „történelminek” minősítették; ezekkel a jelzőkkel csak az alapító és a lyoni kongresszust illették. Húsz év hosszú idő, különösen akkor, ha változásokban igen gazdag két évtizedről van szó. Úgy tűnik azonban, hogy a kongresszus mit sem vesztett jelentőségéből. Adhatunk-e ebben a pillanatban, hogy úgy mondjam, átfogó értékelést, amelyből — a jelentős elméleti és politikai újítások mellett — láthatnánk a korlátokat, rámutathatnánk a megtorpanások, valamint az objektív és szubjektív nehézségek okaira? A kongresszust nehéz időben tartották meg. Talán jó lenne éppen innen kiindulni: a kongresszus megtartásának időpontjától.

— Egyetértek. A fejlődési szakaszok azon meghatározása mellett foglalkozni állást jómagam is, amely kiemeli a kongresszus megtartásának évét, 1956-ot — mint olyan fordulópontot, amikor világméretű változások és válságok sorozata fonódott össze. Akkor egy egész korszak ért véget. A nemzetközi élet minden jelentősebb szereplője előtt — a Szovjetuniótól az Amerikai Egyesült Államokig, Nyugat-Európától az úgynevezett Harmadik Világig — világossá vált, hogy a problémák mindinkább halmozódnak és így az alapvető kérdésekben történő döntéshozatal előtt találták magukat.

A Nyugat fő képviselője, az Egyesült Államok arra kényszerült, hogy szembenézzen a jelenkor két nagy igazságával: hogy megváltoztassa a szocialista és a Harmadik Világgal szembeni magatartását, mely addig

* Ez a beszélgetés Pietro Ingrao, az Olasz KP egyik legkiemelkedőbb vezetője és Roman Ledda a *Rinascita* című hetilap szerkesztője között folyt le az Olasz KP VIII. kongresszusának 20. évfordulója alkalmából. Ezen a kongresszuson fogalmazták meg az Olasz Kommunista Pártnak a szocializmusért folytatott harca stratégiájának kulcsfontosságú elemeit (az ún. szerkezetbeli változások stratégiáját). E stratégia irányvonalának folytatásaként jött létre később a „történelmi kompromisszum” koncepciója, amely szorosan kapcsolódik az ún. eurokommunizmusról folyó időszakos vitákhoz. A beszélgetést a *Rinascita* az 1977. január 21-én megjelent 3. számában tette közzé. (A szerk. megjegyzése)

elutasító és a nyílt szembehelyezkedés álláspontja volt. Szuezi és Magyarország ebben az értelemben nagy kísértést jelentett az amerikai vezetők számára, ugyanakkor azonban felfedte a vezető körök tétovázását és rámutatott — ahogy én nevezném — a világméretű demokratikus fejlődéssel való leszámolás szándékára, beleértve az állami valóságon kívül a széles néptömegek tudatának új minőségét is. Az angol—francia csapatok szuezi partraszállása összefonódott a magyarországi szovjet beavatkozással, és drámaian megmutatta, milyen tét forog abban a pillanatban a világméretű játékban. Még mielőtt az Egyesült Államok pozitív közbelépésére sor került volna, Foster Dulles az Egyiptom ellen irányuló agressziót szándékozta támogatni, amelyet végeredményben mégis jóváhagyott.

A szuezi összetűzésben véglegesen megszűntek a régi gyarmatosító pozíciók, különösen Franciaországé és Angliáé, ekkor jelent meg csírájában az, amely a későbbiek folyamán a „bipolarizmus” elnevezést kapta. A harmadik világ felszabadító harca új lendületet kapott, az Egyesült Államok pedig mindinkább a neokolonializmus stratégiája felé közeledett. Végül megváltoztak a Nyugat politikájának alapelemei.

— *Térjünk rá a másik képviselőre, a Szovjetunióra és általában a kommunista mozgalomra. Februárban megtartották a 20. kongresszust, júniusban a poznańi eseményekre, októberben pedig a magyar válságra kerül sor. Az események e drámai sorozata hogyan kapcsolódik a VIII. kongresszushoz?*

— A XX. kongresszus, Poznań, Magyarország, az elmúlt évtizedben felgyülemlett problémák kirobbanását jelentették, azokét, amelyekkel a kommunista mozgalom nem nézett szembe. Véleményem szerint a világ kommunista mozgalmának egy szakasza zárult le akkor. A politikai megrázkódtatások vihara megkérdőjelezte a stratégiát és a tanítások összességét: a világgazdaságnak mint pangásnak és mint progresszív elkorcsosulásnak az elemzését; a demokrácia és a szocializmus megcsontosodott és manipulatív értelmezését; a vezető állam és a vezető párt elvén alapuló internacionalizmus felfogását; a szocializmusba vezető átmenet és a szocialista tábor „monolitikus” vízióját, amelynek gyakorlati megvalósítása egyetlen „modell” szerint történik. Ezek a kánoni nézetek 1956-ban döntő vereséget szenvedtek.

Ebben a konjunktúrában végül, a III. Internacionáléból létrejött erőkönyvön belül, mindinkább felszínre került egy kérdés, amelyet Togliatti a Nuovi argomenti című lapnak adott interjújában, valamint az 1956 júniusában a Központi Bizottságnak küldött jelentésében hangsúlyozott ki elsőként, amikor — még a kubai és algériai tapasztalatok summázása előtt — jelezte az olyan szocialista mozgalmak lehetőségét, amelyek élén nem kommunisták állnának. Ez a pozíció Togliattinak a policentrizmusról, illetve artikulációról — amely akkor, a század közepén terjedt a világon és a kommunista mozgalomban — kifejtett kulcsfontosságú, fémjelű nézeteinek, bizonyos értelemben, a másik oldalát jelenti. Azonban nemcsak erről van szó. Ez az állítás érzékenyen érintette a kommunista

pártok harizmatikus eszméjét, amikor a kommunista pártokat többé már nem tekintették minden esetben a forradalmi tudat hordozóinak és biztosítóinak. Véglegesen szakítottak a III. Internacionálé integralizmust hirdető elvével, elismerést nyert a más forradalmi hagyományok létezése.

Hangsúlyozom ez utóbbit, mert megfelelő értelmezéssel, jelentős hatással volt pártunkra az elkövetkező években is: ez tette lehetővé számára, hogy a kommunista mozgalom és a más haladó erők közötti válság idején is megtartsa kapcsolatait az európai és Európán kívüli térségekkel. Azokról a kapcsolatokról van szó, amelyek a kínai elvtársakkal való szakítást is túlélték.

Amint látod, a marxista kutatás hosszú ideig tartó pangása és a dogmatizmus nehéz korlátainak ledöntése után ismét felújult a munkásmozgalom általános stratégiájáról, a szocializmusba vezető különböző utakról, a kommunizmusba vezető út történelmi formáiról folyó elméleti vita és gyakorlati kezdeményezés. Mi — ezt kérdés nélkül állíthatjuk — e fordulat jelentős képviselői voltunk. Ezért talált Togliattinak a Nuovi argomentinek adott interjúja akkora visszhangra, ezért lett nagy jelentőségű világviszonylatban is.

— *A XX. kongresszus ellenére sem lehet azt állítani, hogy a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom egésze megfelelően és teljesen tudatában lett volna a robbanásszerűen felszínre kerülő kérdések fontosságának.*

— Nem feledkezhetünk meg a XX. kongresszus nagy érdemeiről, nemcsak azért, mert rámutatott Sztálin gáztetteire. A XX. kongresszus új irányt adott a koegzisztenciának, a parlamentarizmus szerepének a szocializmusba vezető úton, a munkásosztály szociális és politikai szövetkezésének. Ezekről a kérdésekről többet mondani akkor, azon a kongresszuson nem volt könnyű; és az is, amit minden hiányosságával együtt megállapítottak, megmaradt és hatott — egy új úthoz vezető ajtót nyitott meg. Másutt volt a gyöngye pont: éppen a megállapítások újszerűsége és a Sztálin ellen irányuló romboló támadás indulatossága követelt következetes változásokat. Mégsem került sor a kelet országai politikai rendszerének a „reformjára” és a vezető csoportok sem változtak meg. A pillanatnyi helyzet veszélyesen és paradox módon vezető nélkül maradt, ezért a szélsőségesen politikai és állami centralizmusú országokban, hogy úgy mondjam, a „felülről” jövő kezdeményezés még inkább szükségessé vált.

A válság tulajdonképpen gyorsan bekövetkezett. Poznan és Budapest ebben az értelemben nemcsak jel, hanem tragikus következmény is.

— *Nézzük sorjában az egyes dátumokat. A XX. kongresszust februárban tartották meg, a Nuovi argomentinek adott interjú júniusban látott napvilágot, ezzel egyidőben fontos ülést tartott a Központi Bizottság, amely majd összehívja a VIII. kongresszust. Mi történt általában a pártban és a párt vezető csoportjában a februártól júniusig eltelt időszakban?*

— Tudod, hogy Togliatti, visszatérve a XX. kongresszusról, az in-

terjú előtt igen tartózkodó volt, véleményem szerint azért, mert Hruscsov kezdeményezését remélte, aki a változások folyamatát „vezette” volna; az is maradt mindaddig, amíg áprilisban összeütközésre nem került sor a Nemzeti Tanácsban, ahol néhány elvtárs a vezető csoportból az olasz és a nemzetközi sajtóban fellobbant témák megvitatását sürgette.

A pártban folyó egész vita drámai volt. Félreértésre és elszakadásra is sor került. Mai szemszögből nézve azonban, a vitát a gazdagság és a határozottság jellemezte. A kommunisták tízezrei ismét olvasták a klasszikusokat, elgondolkodtak az elmúlt harminc év történelmi jelentőségű eseményeiről, felülvizsgálták és szembenéztek az alapvető stratégiai problémákkal: és ez a vita, a maga módján, hatással volt a széles néptömegekre. Különös módon tapasztaltuk akkor a modern Olaszország új sajátosságát, hogy milliók vitáztak és milliók érezték át a nagy eszméket.

Azt mondtam: átérezték. Mert akkor, jobban mint bármikor, nem elvont vitáról volt szó. Véleményem szerint nem foghatjuk föl az 1956-os év és azon okok jelentőségét, amelyeknek köszönhetően a nehézségeket is leküzdöttük, ha nem látjuk, hogy az eszmei összetűzés összefonódott az új politikai kezdeményezésekkel.

Szükségszerű volt ez. 1953-ban megnyertük a törvényességért vívott csatát, de 1955-ben a Fiatban elvesztettük. Ezekben az években egyesek azzal vádoltak meg bennünket, hogy „maradi” párt vagyunk, azoknak a nagyvállalatoknak a modernségével szemben, amely — ahogy mondták — mindjobban meghódította a munkásosztályt. Azonban nem így volt. Az sem kétséges viszont, hogy miután győztünk 1948-ban az offenzíva ellen folytatott harcban, utat nyitva ezzel a demokratizmusnak — ahhoz a ponthoz értünk, amely minőségi változást követelt. Nem véletlenül ütközött nehézségekbe az ún. „frontális” stratégia. Nem volt véletlen Togliatti eredeti és jelentős törekvése, hogy a Sztálinnal kapcsolatos keserű tapasztalatokat egyesítse az új stratégia kidolgozásával.

— *A VIII. kongresszus jelentőségéhez értünk. Miért minősítjük ezt a kongresszust a párt életében újjáalakítóknak, majdnem alakulónak?*

— Megmondom egészen tömören: a baloldal azon ereje voltunk — Nyugaton talán mindenkinél jobban — amely felismerte a kapitalista társadalomban bekövetkezett változásokat és ezek tükrében megindította a vitát egy új, a munkásosztály vezetése alatt álló hatalmi tömbről. Akkor végre jelentős lépés történt a munkásosztály lehetséges hegemoniája bázisának a kibővítésében. Ha elemezzük: 1948-ban siker koronázta a kapitalizmus megtorló intézkedéseit, mert a baloldalnak az Olaszország döntő rétegeivel — az új városi rétegekkel, a lombardia, piemonti és a velencei tájak vezető rétegeivel, a Dél legnagyobb részével — való kapcsolatai a II. világháború után nagyon gyengék és korlátozottak voltak. Kapcsolataink ezekkel az új rétegekkel, véleményem szerint, 1956-tól kibővültek és mi egészében kihasználhatjuk (mondhatnám

konkretizálhatjuk) a még Salernóban megfogalmazott politika újszerűségeit.

Mindez kevésnek tűnhet, de mégis sok. Mindazokat a kérdéseket, amelyek a VIII. kongresszust jellemzik (a felépítésbeni változásokért folytatott harc, a politikai demokrácia, a kommunista pártok autonómiája), a társadalommal szembeni álláspont megváltozásának tulajdonítom. Egészen egyszerűen: a VIII. kongresszussal kibővítettük a párt tevékenységi körét, megnyitottuk a kezdeményezésnek újabb „frontjait”, azáltal, hogy bizonyos értelemben stratégiai átszervezésbe kezdtünk, és hogy határozott lépéseket tettünk a szocializmus általunk elképzelt víziójáért folytatott harc meghatározása és kidolgozása felé.

Szeretném, ha ismét elolvasnák a VIII. kongresszus programnyilatkozatát, amely kizárt mindenfajta képmutatást a politikai demokráciával kapcsolatban. Nem szeretném pillanatnyi helyzetünket mesterségesen későbből keltezni. Azt szeretném hangsúlyozni, hogy a pluralizmusról vallott egyes állításaink gyökere és — egyes aspektusaiban — megfogalmazása már a *programnyilatkozatban* megtalálható abban a formában, ahogy ott a többség és a kisebbség dialektikájának megfogalmazása található. Ezek pedig nem véletlenül beiktatott frázisok, szólamok. Emlékszem, mennyit vitatkoztunk Togliattival az e megújító szöveg előkészítésén dolgozó bizottságban.

— *Mégis vannak előzmények. Nemcsak az antifasiszta forradalom kibontakozására és a „progresszív demokrácia” fogalmának az ellenállási mozgalom éveiben történt kutatására gondolok, hanem az Internacionálé VII. kongresszusának egyes szempontjaira, Togliattinak Spanyolországról írt egyes cikkeire is . . .*

— Bizonyos, hogy vannak előzmények. Akkor tulajdonképpen nem is véletlenül emeltük ki az ezekkel a hagyományokkal való kapcsolatainkat. A VIII. kongresszus válasza azonban mindezt túlhaladta. Addig az a nézet uralkodott, hogy a képviselői testületek alkalmazásának és elismerésének a szocializmusba vezető haladás fázisában nagy jelentősége van, de nem úgy a szocialista hatalom gyakorlatában, amikor egy „monolit” szakasz kezdődik. Táborunkban tulajdonképpen a *Vulgata* (amely végül is érvényben volt) válaszolt a bennünket ért vádra, miszerint a totalitarizmus mellett foglalunk állást, hangsúlyozva ugyanakkor, hogy a kapitalizmus megdöntése olyan szociális és politikai egység feltételeit teremti meg, amely ezt a győzelmet vissza nem fordíthatóvá teszi, amely azonban törli a többség és a kisebbség, a politikai erő pluralizmusának, stb. kérdését. Az 1956. évi nyilatkozat világosan megmutatja a szocialista hatalom különféle formáit és ismét a népek megdöntött öngazgatását javasolja a népek teljes öngazgatásának, mint a szocialista társadalom és a kommunizmusba vezető átmenet eltörölhetetlen tényezőjének a megvalósításáig.

— *Beszélhetünk-e az európai tárgyalások kezdetéről? Togliatti erről a témáról Garaudyvel polemizál a Rinascita hasábjain.*

— Fokozatos munkával az utóbbi évekig sok eredményt értünk el.

Akkor, mi több, a nemzeti utat hangsúlyoztuk. Véleményem szerint, méghozzá minden provinciális gőg nélkül állítom, hogy a VIII. kongresszuson olyan magot hintettünk el, amelynek idővel európai jelentősége és visszhangja lesz. Végül is, a kommunista mozgalmat megrázó válság, az 1956-os fordulat idején meghatároztunk egy stratégiai magot, amely minden hiányossága ellenére is egy pólust, egy tájékozódási kiindulópontot jelentett az olasz határokon túl is — ezt külön is hangsúlyozni szeretném — a katolikus, a szocialista, a demokratikus erők számára, amelyek a sztálini mítosz csődje miatt elvesztették volna a szocializmus eszméjébe és a munkás-baloldalba vetett hitüket.

— *Amikor ma átolvassuk a VIII. kongresszus dokumentumait, az elméleti és stratégiai újítások gazdagsága tárul elénk. Ez rendben is van. Mai szemmel vizsgálva azonban találunk egy sebezhető pontot, amely ellentétben áll a többivel: a politikai folyamatok elemzése elég vázlatos. Hiányzik például egy egész rész, amely az államra vonatkozik. Meglepő, ha eszem előtt tartjuk az 1954. évi nápolyi kongresszust, a Kereszténydemokrata Párttól alkotott véleményt. Meglepő az Olasz Szocialista Pártot övező hallgatás is: mégiscsak itt volt Pralognan, valamint a közös akcióról szóló egyezmény feladása. Mi ennek a magyarázata?*

— A megjegyzés helyénvaló. Nyilvánvaló, hogy ezekben a hónapokban kommunistaellenes kampány hullámaival találtuk magunkat szemben. A Kereszténydemokrata Pártban azonban egy és más mégiscsak változott, illetve már megváltozott, a Fanfani-féle vezetőség a párt és az állam, a párt és a gazdaság vezetőinek egybekapcsolásán munkálkodott. Más szóval, a Kereszténydemokrata Párt ezekben az években újabb befolyásos eszközökhöz jut, új kapcsolatokat épít ki, és megerősíti szociális tömbjét. A VIII. kongresszus ezzel szemben még mindig a Scelbin-típusú Kereszténydemokrata Párttal polemizál és a pártról alkotott megkövesedett véleményét, vagyis a bekövetkezett változások belátására legkevésbé alkalmas nézeteket hangoztatja.

Figyelj! A politikai erők ilyen elemzése hiányának minden bizonnyal megvannak a gyökerei. Azt mondtam, hogy irányítottuk a megváltozott társadalomhoz való alkalmazkodást. Mások erre nem jöttek rá időben. Az út azonban nem volt rövid. Lenin tanítását követve kezdtünk megszabadulni a szertartásosan értelmezett munkás-paraszt sémáktól. De a változások egész sorának különleges elemzése a VIII. kongresszuson és később is, hozzávetőlegesen maradt. Különösen az új rétegekkel való kapcsolatok megteremtésére szolgáló eszközök mutatkoztak hiányosaknak.

Emlékezz csak! Akkor kétszeres vitát fejtettünk ki: a kapitalizmus mint a teljes termelési pangás kifejezője ellen, és a másik, az akkor gyorsan teret hódító „technikai-evolúciós” vízió ellen, amely szerint megoldódtak a kapitalizmus ellentmondásai. Nem foglalkoztunk eléggé a kapitalista fejlődés konkrét formáinak, egyes felépítésbeli változásainak, vetületeinek és politikai kapcsolatainak az elemzésével. A szerkezeti változások stratégiájának ezért, amely a VIII. kongresszus lényegét

képezi, vissza kellett térnie a valósághoz, el kellett nyernie a mozgalom elismerését, a tömegek tapasztalatának igazolását.

— Szeretném, ha egy pillanatra visszatérnénk a politikai erők kérdésére. Az 1956-os eseményekről az azokban a hetekben írt kommentárokból, a szocialistáktól származó vélemények sorozata a Nenni és az Olasz Szocialista Pártban levő többség által elfoglalt álláspontok újbóli elismerését követelte. Őszintén szólva, nem a pártbeli patriotizmus miatt, de nekem ebben a megállapításban nem tetszik valami. Abban a módban, ahogy a szocialisták az említett témával kapcsolatos problémákat felvetik, még ma is a nem teljes, nem meggyőző analízist látom. Hogyan vitáztak és működtek akkor?

— Ami a Szovjetunió elemzését illeti, a baloldal késett, és ezt a lemaradást, a harcnak abban a hónapjaiban, nem volt könnyű behozni. Ebben az elemzésben, véleményem szerint, valamiféle be nem fejezettség maradt, amely egyébként akkor a sorainkban is uralkodott: hogy tömören fogalmazzak, ez volt az a vélemény, amely megkülönböztette a szovjet társadalom „szerkezetét”, amelyet már a szocialista átalakulás folyamatában láttunk, és a politikai-állami „fölepítményt”, amelyre mint a sztálini hibák és degenerációk megtestesülésére tekintettünk. Számomra nem meggyőző ez a különválasztás egy olyan társadalomban, amelyben a gazdaság és az állam olyan szoros kapcsolatban van. Mindenesetre bekövetkezett, hogy a társadalmi közösség konkrét ellentmondásai elkerülték a figyelmünket. A szocialista kritika rámutatott véleményünk egyes fogyatékoságaira, és igaza volt akkor is, amikor a bíráló jellegű kutatást ki akarta terjeszteni a lenini tanításra is, amely végeredményben gazdagabb és összetettebb volt, mint amilyenek akkor, a sztálini dogmatizmusban tűnt.

Ennek ellenére sem állítanám, hogy a szocialisták elemzése és polemizálása akkor, 1956-ban helyes irányban folyt. Úgy tűnik, álláspontjuk inkább az „elmarasztaló ítéletek” meghozatala felé hajlott, mintsem, hogy pozitív értelemben megmozgassák a tömegeket és a vezető csoportokat, amelyek megismerték a sztálini korszak tapasztalatait. A Szovjetunióban és világviszonylatban is az elmúlt harminc év alatt mégis csak kialakult valamiféle kapcsolat Sztálin és a széles néprétegek között. Mert bármennyire is véresek, kínosak voltak Sztálinnak a vezetői abszolút hatalmát megerősítő módszerei, ez a kapcsolat a hosszú antifasiszta, kapitalista- és imperialistaellenes harc során erősödött meg, amelyet az emberek milliói éltek meg, akik átéreztek öntudatuk szintjének, szervezetségüknek és harciasságuknak az átalakulását. Nemcsak a nagy mítosszal való kapcsolatból fakadt a tömegeknek a Sztálinnal való szakítással szembeni ellenállása, hanem mert jelen volt a tömegeknek egy, demokratikus tényezőket tartalmazó politikai kialakulásáról, növekedéséről alkotott tudata; de jelen volt az attól való félelem is, hogy Sztálinnal együtt egy világtörténelmi jelentőségű elméleti és gyakorlati örökséget is likvidálnak. Szem előtt tartani e történelmi folyamatok összetettségét, szólni a tömegekhez és helyes irányba vezetni őket, nem je-

lentett kétszínűséget, elkendőzést vagy — hogy Salvadorinak a Gramsciról írt nemrégii cikkében használt frázisával éljek — a „katolikus bölcsesség” ravasz módszerét. Ellenkezőleg, ez a sztálinizmus *tényleges kritikájának* az átélését jelenti, hatni a meggyökeresedett felfogásokra, nemzetközi akciót indítani, s közben nem riadva vissza attól sem, hogy a Kelet országaihoz, népeihez, kádereihez szóljunk.

Nálunk Olaszországban nyilvánvalóvá vált, mennyire fontos a munkásság és a nép egységének megőrzése, amely a baloldal erejének jelentős tényezőjét képezte; megmagyarázni a tömegeknek a sztálini kritika *osztálylenségét*, konkrétan rámutatni arra, hogy a sztálini látóhatárokon túl a szocializmusba vezető *más* utak is léteznek; Sztálint nem azért bírálták, hogy felhagyjanak a szocializmusért folytatott harccal, hanem hogy hatékony és helyénvaló legyen az a harc. Lehet, hogy tévedek, de az Olasz Szocialista Párt akkori vezető csoportja elhanyagolta ezeket a döntő szempontokat, és talán éppen akkor történt meg (vagy jutott felszínre) a munkás és néprétegek bizonyos különválása, mert a tömegek nem látták világosan annak az értelmét és azt az irányt (még akkor is, amikor az helyes volt), amiről akkor az Olasz Szocialista Párt beszélt.

Számunkra sem volt egyszerű a kérdés. A pártban érezhető volt a szektásság, amely a káderek széles körében, a vezető csoportokban, néha pedig csak a tehetetlenségben és a passzív ellenállásban nyilvánult meg.

A párt, egészében véve, lényegében mégis egységesen érkezett a kongresszusra — annak ellenére, hogy nagy viharokkal, az ellenfél támadásaival kellett szembenéznie, amely sok év után először, tüntetéseket szervezett székházunk előtt. A kongresszus a vezető garnitúra megújítására és kicserélésére adott ösztönzést. Az ellenfél ezt vagy nem vette észre, vagy csupán a rágalmazásig jutott el. Pedig ezek olyan változások voltak, amelyek következtében szervezeteink élére új generáció került. Elérkezett talán az az idő, hogy elgondolkozzunk ezekről a megújulásokról, amelyet akkor „folyamatos megújulásnak” neveztünk, hogy jobban fejmérhessük a nehézségeit, bonyodalmait és akadályait. Hogy pártunk mai tevékenysége és még sok megoldatlan problémánk érthetővé váljon, véleményem szerint ismernünk kell pártunknak az ötvenes évekbeli történetét.

— *Vizsgáljuk csak meg közelebbről. Az 1956-os év egyik jellemzője az értelmiségiek erős csoportjainak a vitában való részvétele. Az előbb mondtad, hogy a harcosok tízezrei vitáztak egy kommunista pártban addig még nem tapasztalt módon. Az értelmiségiekkel folytatott vitának azonban volt egy sajátossága, mert — véleményem szerint — ez a vita a párt és az értelmiség kapcsolatának az elevenjére tapintott.*

— Egyszerűnek, banálisnak vagy szokványosnak tűnhet, mégis engedj meg, hogy emlékeztesselek: az „új pártról” szóló elmélet Togliatti mély, ösztönös megérzése volt, amely a III. Internacionálé hagyományaihoz viszonyítva újdonság volt és a kiptalista társadalom változásai-

ról szóló elmékedésekből fakadt. Megváltozott valami a párt jellegében, ha igaz az, hogy a párthoz való csatlakozás inkább a szocializmus felé haladás programjának megvalósításán, mintsem ideológiai elemeken alapult.

A VIII. kongresszus új utat nyitott nemcsak azon módszer alapján, ahogyan elvetette a vezető pártról és a vezető államról szóló elméletet. Jelentősnek tartom a szakszervezetnek mint „átviteli” szervnek sztálini felfogásával való szakítást (amelynek azonban nem volt nagy visszhangja a kongresszuson). Ily módon szakítottunk a „teljességre törekvő” párttal, amely abszorbeálja és magába foglalja a polgári társadalom minden elemét. Engedelmeddel el kell mondanom, hogy ebben a határozatban már fellelhetőek annak a tézisnek a gyökerei, amit ma „pluralizmusnak” nevezünk. Többet mondok: amikor elismertük a szakszervezet autonómiáját (vigyázat, annak a szakszervezetnek, amely a sztrájkra való jogot is beleértette ebbe az autonómiába) bizonyos módon még egy csapást mértünk arra az övezetre, amelyet az előbbieken a párt „karizmatikus” víziójának neveztem, amely a forradalmi tudatnak a csupán párton belül történő prejudiciális megoldására törekedett.

Laikus dolog tehát az osztályöntudat kialakításának a komplex víziója. Az ösztönös erők útján elindulni egyet jelentett az értelmiségi réteggel fennálló kapcsolat problematikájának heveny megnyitásával. Mégpedig két irányban. Egyszerűbben: ha a vezető pártcsoport többé már nem „karizmatikus” és nem tartja kezében a doktrína monopóliumát, vita kezdődik, és a marxizmuson, illetve a párton belül el kell ismerni különböző „iskolák” létezését. És egy komolyabb téma: akkor, amikor a sztálinizmus bírálata olyan gorombán megkérdőjelezte a párt jellegét és doktrínáját, egész sor kérdés vetődött fel a párt szerepéről, a párt és a kultúra kapcsolatáról és magáról a marxizmus „tanáról”. Most, évek hosszú sora után, úgy tűnik, nyugodtan állíthatom: a jórészt pártbeli értelmiségekkel folytatott akkori heves összetűzések mögött nemcsak a sztálini bűncselekmények miatti felindulás, hanem ezek az alapvető problémák rejlettek.

Természetesen ezek közül az értelmiségiek közül szerintem sokan igen zavaros módon összekeverték az elméleti kutatás problematikáját a legközvetlenebb politikai agitációval, hogy végül félrelökjék azt a maguk által hangoztatott „szigorúságot”, és hogy egyoldalú erőltettségbe és egyszerűsítésbe torkolljanak: tulajdonképpen nem sikerült világos és egyészes következtetésekre jutniuk. A pártvezetőség helyesen reagált ezekre a konfúziókra; de talán későn vette észre, hogy az agitáció mögött alapvető problémák rejlenek, amelyeknek éppen a foganatosított újítások adtak erőt és érthetőséget. Gyakran oly módon mentettük meg a helyzetet, hogy a vitába teljes súllyal bevetettük a vezetőség tekintélyét. Olyan benyomást tettünk, hogy bizonyos különbség van a felvilágosult vezetőség és a tagság „egyszerű tömege” közt, ami alapján véve egyik oka volt annak, hogy a párt régi és Togliatti új pártjának víziója között félúton megálltunk.

— Ezek szerint nem véletlenül került sor a funkcionáriusokat ért heves támadásokra . . .

— Igen, de fel kell vetnünk azt a kérdést is, hogy az anarchista ösztönösség újbóli felvirágzása, a funkcionáriusok elleni támadások, nem adtak-e újabb ösztönzést annak a bizonytalanságnak, amelyre már céloztam. Mivel nem tisztáztuk véglegesen a vezetőség és a tagság viszonyának a kérdését, az a határ volt ez, amely közvetlenül is bizonyos bizalmatlanságot keltett. Bizonyos, hogy egyes válaszaink hiányossága gyöngítette hatásunkat a szocialisták körében és a katolikus lakosság azon részére is, amely forrongásban válságban volt. Nem állítom, hogy könnyű lett volna ennél többet tenni. A baloldal soraiban keletkezett szakadék megkönnyítette a kereszténydemokrata vezetőség manővereit, amely abban nyilvánult meg, hogy ily módon hozzáférkeztek a baloldal központjához.

— *A kérdés tágabb az értelmiség és a párt kapcsolatánál.*

— Ez nyilvánvaló. A párton belüli viszonyokat a demokráciát és a meg nem értés problematikáját is érinti. Világos, hogy akkor, 1956-ban nem volt könnyű pozitív irányvonalat adni a pártban folyó vitáknak, különösen, ha szem előtt tartjuk a nemzetközi téren folyó heves összecsapásokat és a tét jelentőségét. Úgy tűnik azonban, hogy a nyilvános állásfoglalásra és a meg nem értés nyilvános támogatására adott válasz túl szigorú volt. Nem értettem egyet Onofri véleményével, de szerintem az akkori válaszok végsőig megtorlóak voltak. Giolittinak sem volt könnyű szavazással kinyilvánítani a kongresszussal szembeni véleménykülönbségét; a dolgok akkor lényegesen különböztek a maiaktól. Röviden: szenvedélyesen, kritikai hozzáállással szabadon vitáztak akkor, de az elégedetlenséget nyilvánosan is kinyilvánítani — még a kongresszusi előkészületek idején is — még olyan dolog volt, amely a párttal való viszonytal kapcsolatban kényes kérdéseket vetett felszínre. Nyíltan meg kell mondanom, hogy számomra nem meggyőző érv az éles vita szükségessége, mert az eltérő álláspontok már akkor az elszakadás, különválás állásfoglalásai voltak. Szerintem ezek téves álláspontok voltak. Hogy a különválás szükségszerű volt-e, vagy magából a dolgok természetéből fakadt-e, erről nem vagyok meggyőződve.

— *A VIII. kongresszushoz fűződő utolsó dátum 1958-ból származik: „a Gramsciról szóló első kollokvium”, amelyet a kongresszusi programnyilatkozat jelentős elméleti következményének lehet tekinteni. Togliatti „Gramsci leninizmusa” címmel jelentős beszámolót tart. Igen időszervi vita sűrűjében vagyunk. Togliatti ekkor jelentős elméleti és gyakorlati vállalkozást visz végbe. Milyen irányban?*

— Úgy tűnik, az egésznek az volt az értelme, hogy Gramscinak mint teoretikusnak és mint a forradalom stratégiájának visszaállítsák a nemzetközi jelentőségét. Ezt a tételt kapcsolatba kell hoznom a szocializmus felé vezető, már korábban említett utak újbóli tanulmányozásával, valamint a párt autonómiájának ismételt hangsúlyozásával. Igazad van,

amikor azt mondod, hogy a „Gramsciról szóló kollokvium” szorosan fűződik az 1956-os eseményekhez.

Vigyázat! Szerintem Togliatti sohasem vett részt azokban a törekvésekben, amelyek Gramscit a „nagy értelmiségi” szerepére akarták redukálni, amelyeken belül azonban kezdetben megkísérelték elhallgatni Gramsci Börtönnaplójának a leleplezéseit. Togliatti — és értjük ennek politikai okait — Gramscinak a nemzeti történelemben való bekerülésén munkálkodott, a leninizmus olaszra való „fordításában” betöltött szerepét hangsúlyozta. Lehet, hogy túlzok, de a római kollokviummal Gramsci mind teljesebben bekapcsolódik a világméretű elméleti és stratégiai vitába.

Nem téveszthet meg bennünket ebben az értelemben, hogy Togliatti meggyőzően, erősen hangsúlyozta a Lenin—Gramsci kontinuitást. Benne egy kézzel foghatóan polemizáló hangulat tükröződött Gramsci egyes túlzottan egyoldalú írásai ellen, amelyet a szakszervezeti és „spontán” áramlatok hoztak magukkal, és amelyek éppen 1956-ban állították szembe a Gramsci-féle „tanácsok koncepcióját” Lenin „pártiasságával”.

— *Pontosan ellenkezően attól, ahogyan ma egyes tárgyalófeleink teszik.*

— Látod, én általában komolyan kételkedem azokban a módszerekben, amelyek egyes idézeteket választanak ki bizonyos szövegből, magát az idézetet így elszakítják keletkezésének pillanatától, attól a történelmi szakasztól, amelybe tartozik. Ez a kétkedés sokkal inkább igazolt, ha olyan személyiségekről van szó, mint Gramsci, Lenin vagy Trockij, akiknél az elméleti reflexió és az értelmezett kategóriák definíciója összefonódik a politikai kezdeményezésekkel. Lebontani a rendszerbeli általánosítás elemeit, amelyek sokszor csonka alakban némely (a szó szerencsésebb értelmezésében) politikai manőverezésre használt szövegekben található — úgy tűnik, nem is olyan egyszerű és erre ügyelni kell. Ellenkező esetben megkockáztatjuk azt, hogy keservesen csalódjunk.

— *Ezzel kapcsolatban mondd el véleményed a Salvadori cikke — amely Gramscit teljes egészében a leninizmus keretei közé helyezi — kapcsán fölmerült vitáról.*

— Az említett okok miatt Salvadori értelmezése számomra nem meggyőző mert megfosztja Gramsci kutatásait az időtől, az igazi, „történelmi” időtől, helyi sajátosságoktól, a nyugati proletár forradalmak előtt és után. Gramsci — maga az erről való elmélkedés, és úgy tűnik, ezek az események annyi mindent feltételeznek századunkban (nemcsak a fasizmusra, hanem az akkori vereségnek az Egyesült Államok és Németország irányvonalára tett általános követelményeire gondolok). Véleményem szerint ez még egy ok arra, amiért a Börtönnaplóban feljegyzett vizsgálatok nem zárhatók olasz határok közé.

Gramsci ebből a perspektívából elemezte az államot (a gazdaság és a politika kapcsolatát) a fejlett kapitalizmus államaiban, az állam és a tömeg új kapcsolatának a hatására kialakult politika formáit, amely kibővítette a hegemonia Lenin által használt fogalmát. A „pozíció-harc”

stratégiájának nemcsak egyes mondatokban, hanem a *Börtönnapló* egészében megadott elemzése és javaslata szerintem nem tekinthető csupán „a téli palota elleni támadás” receptje szerinti hatalomátvétel egyszerű bevezetőjének.

De erről sokkal részletesebben és jobban megokolva már szó volt a Rinascitában és másutt is. Inkább azt emelném ki, mit is jelentett az Olasz Kommunista Párt megalakításában és hagyományában Gramsci „újítása”. Gramsci „sorsa” váltakozó, a művéhez való hozzáállás pedig igen összetett volt még sorainkban is. Félreértések elkerülése végett ezt jól emlékeztünkbe kell vésnünk, hiszen bizonyos dolgok csak ma válnak érthetővé. Igaz azonban az, hogy a II. világháború után a Gramsci-hoz való viszonyulás eredményeképpen a párt, a káderei, akarom mondani az olasz kommunizmus „világa” számára az állam vizsgálatának már olyan szempontja, az átmeneti időszak politikai formáinak olyan kutatása alakul ki, hogy az, még ha elméletileg nem is fogalmazódott meg, a káderek ezreit irányította, és hatással volt társadalmunk csúcsaira is. Butaság volna a szakszervezetek mai értelemben vett autonómiájáról szóló felfogást Gramscinak tulajdonítani, vitathatatlan azonban, hogy az olasz kommunisták nézeteik forrását többek között Gramsci feljegyzéseiben, a „társadalmi” és „politikai” közötti dialektikus víziójában lelték meg.

Egyes dolgok, hogy Gramsci szavaival éljek, „általános véleménnyé” váltak, természetesen az általános vélemény minden hiányosságával és némely esetben ellentmondásaival együtt. És talán nem ez az a folyamat, amelyben egy bizonyos hagyomány él? És nem értelmezik-e ily módon az olasz munkásmozgalom és az olasz kommunisták egyes ismertető jeleit?

— *Jómagad is azt írtad, hogy nem tulajdoníthatjuk Gramscinak mindazt, amit ma állítunk.*

— Így van. Gramsci és mi közöttünk a huszas és harmincas évek jellegzetes és jelentős eseményeivel egyenértékű történések állnak. Mindenekelőtt a munkásosztály és a reprezentatív demokrácia intézményei — ideértve a parlamentet is — közötti új viszonyt hangsúlyoznám, amely a fasizmussal való összetűzésben megerősödött; tulajdonképpen ez az a kapcsolat, amely az antifasiszta harcban bontakozott ki a formális politikai egyenlőség visszaállítása és a szociális egyenlőtlenségek elleni kapitalistaellenes harc között. A fasizmus nagyon nyomasztó volt: aszerint, ami volt, amit felfedett, azért mert a tömegeket a küzdőterre kényszerítette. Bevallom: nem sikerül egy szintre hoznom a liberális korszak reprezentatív intézményeit és a 70-es évek intézményeit — a szakszervezeti mozgalom mai arányaival, a középosztály hatalmas tömegeinek új szervezeti szintjével, a politikai pártok társadalmi bázisának bővülésével és a tömegkommunikációs eszközök formáival, amelyek mind szervezettebbek és összefüggőbbek, és amelyben a tegnap még a történelem margójára száműzött kontinensek is fejlődnek.

Végezetül Gramsci — és mi közöttünk a sztálinizmus egész tapasz-

talata állt. Nemcsak a bizonyos büntettek általunk való elítéléséről beszélek. Itt is alapvető fogalmak megkérdőjelezéséről van szó. Lelepleződtek előttünk azok az ellentétek, amelyek a hatalomátvétel után is, nemcsak a munkásosztályok szövetségi rendszerében, hanem magában a munkásosztályban is megnyilvánultak; ezért mindinkább bebizonyosodott, hogy a munkásosztály egysége nem adott, hanem szüntelenül újra bizonyítandó vívmány, amely szüntelenül a forradalmi politikai közvetítés nehézségei elé állított bennünket. Ezért vetődött fel olyan élesen a szocializmusba vezető átmenetben a politikai akarat formálódásának a kérdése és azoknak az intézményeknek a problematikája, amelyeknek — a különböző nemzeti helyzetűtől függően — a charizmákon és a jakobinus felhatalmazásokon kívül ezt meg kell valósítaniuk.

Ebben az esetben a hegemoniai fogalma az uralkodás fogalmához fűződik. Az állam kényszerű formájának alakja és méretei hatással vannak a hegemonia tartalmára és jellegére. Önkényhez folyamodni az osztályellenséggel való összetűzésben, nemcsak csökkenti a munkásosztály hegemoniájának lehetőségét a többi réteggel szemben, hanem megkérdőjelezi a munkásosztálynak a szabadságra való jogát is, valamint felveti a jog kérdését magában a munkásosztályban is, a munkásosztály egységét tehát — hogy Gramsci szavaival éljek — törekennyé, „bürokratikusá” teszi. Ha jól emlékszem, e téma alapos áttekintése már Gramsci 1926-ból származó híres levelében megtalálható. Különbség mutatkozik azonban a huszas évek második felének kezdete, valamint a harmincas évek végén és a még később bekövetkezett drámai fejlemények között, amelyeket a kommunista mozgalom a saját bőrén tapasztalt, és amelyek ismét elemző vita tárgyává tették a fogalmakat, a politikai formákat, a munkás-intézményeket. Éppen ebben az értelemben folynak a mi kutatásaink. Ezért nem lehet Togliattit és az ún. togliattizmust a sztálinizmus egyik változatára, vagy pedig elvtelen taktikázásra leegyszerűsíteni. Először is nem lehet megérteni, hogyan ért el az olasz munkásmozgalom megállapodott, szilárd támaszpontokat. És az sem tetszik nekem, hogy egyesek még ma is abba a hibába esnek, hogy nem tesznek különbséget az elméleti vita és a politikai harc között — amiről egyébként már az 1956-os évvel kapcsolatban szóltam.

— *Mire gondolsz?*

— Egészen konkrét dologra gondolok: arra a próbálkozásra, hogy jelenlegi elméleti kutatásaink hiányosságaiból és szükségszerű problematikusságából előre eldöntött ítéletet következtessenek ki. Ez az út a tévelygésekbe vezet. Az elmúlt évek tapasztalatából okulva megtanultuk, hogy az elmélet és a gyakorlat kapcsolata nem lineáris és nem egyértelmű.

A harc néha, még mielőtt elméleti megfogalmazást nyerne, új utak felé mutat; és fordítva, léteznek olyan elméleti előlegezések, az elemzés olyan eszközei, amelyek kerülő utakon jutnak a mozgalom tudatáig, sokszor ellentmondásos, vitatható módon, ezért állandóan tökéletesíteni kell. Furcsának találom éppen ma, 1977-ben — a szerzett tapasztalatok

után —, hogy esetleg csak egyetlen politikai szervezettől követelünk határozott választ a jelentkező nagy, új elméleti kérdésekre. A kultúra és a politikai szervezetek dialektikája összetettebbé vált, azért is — mondjuk ki —, mert a kutatás gazdagabbá és szabadabbá vált. Az olasz marxisták időszerű elmékedései (azok, amelyekben az Olasz Kommunista Párt harcosai és azok, amelyekben a többi marxista vonul fel) nem egyszerűsíthetők le csak egyetlen változatra és nem sűrítethető be csak egy párt keretébe.

— *Itt felvetődik a politikai munkáspártok jellegzetességeinek kérdése.*

— Pontosan. Ez a kérdés már 1956-ban felvetődött, és akkor, úgy tűnik, nem néztünk ezzel szembe. De ennél a pontnál a beszélgetés még inkább elhúzódna és megerőltető lenne olvasóid számára. Egy találó politikai megjegyzéssel zárnám a beszélgetést. Úgy tűnik, egyesek választás elé szeretnének állítani bennünket: vagy párt-egyház lenni, ha kell, akkor egy olyan kúriával, amely ha nem is kényszerít dogmát, de az igazsággal teremt kapcsolatot; vagy közvetítő-párttá válni, amely napról-napra a kritikátlan legkülönbébb szociális érdekek között közvetít, anélkül, hogy bármiféle kulcs vagy álláspont szerint megértené az okokat és összehangolná őket. Mi — mint munkás- és népmozgalom — nem engedhetjük meg, hogy letérítsenek bennünket arról az útról, amely tudományos választ keres a társadalmi bajokra, de amely tisztában van azzal, hogy az intézmények milyen gazdagságára, a közvetítés milyen összetettségére, milyen politikai és szociális formákra van ma szükség, éppen azért, mert tömegtudományról van szó, olyan „politikáról”, amelyet milliók tettek tudatosan magukévá. A politikai munkáspárt annál életrevalóbb és termékenyebb, minél inkább tudatában van azon formák összetettségének, amelyek keretei között ma a racionális társadalmi változások végbemennek.

Fordította Vereckei Valéria